

Dailės paveldo objektų apskaitos ir išsaugojimo darbų aktualijos. Raižių mečetės minbaro restauravimas

Margarita Janušonienė

Kultūros paveldo departamentas

Birutės g. 3A, LT-62154 Alytus

margarita.janusoniene@kpd.lt

Straipsnyje aptariamos aktualios dailės paveldo objektų įpaveldinimo ir apsaugos problemos. Objekto įrašymas į Kultūros vertybių registrą suteikia jam teisinę apsaugą. Tai labai svarbus veiksmas, nes tik Kultūros vertybių registre registruotiems objektams taikomi paveldosaugos reikalavimai, reglamentuojantys tinkamą jų saugojimą, priežiūrą, naudojimą, konservavimo ir restauravimo darbus, tų darbų dokumentavimą. Tačiau kartais restauruoti tenka vertingus, bet į Kultūros vertybių registrą neįrašytus dailės paveldo objektus. Būtent tokiai situacijai aptarti straipsnyje pristatomas atvejo tyrimas, kuriame pateikiama 2019 m. restauratoriaus Manto Matuizos vykdytų neįpaveldinto dailės paveldo objekto – Raižių totorių mečetės (Alytaus r.) minbaro konservavimo ir restauravimo darbų apžvalga. Pristatomi atlikti tyrimai, restauravimo metodai, naudotos medžiagos, apibendrinami atliktų darbų rezultatai.

Reikšminiai žodžiai: dailės paveldas, įpaveldinimas, restauravimas, Raižių mečetė, totoriai, minbaras, Mantas Matuiza.

Per šimtmečius sukurtas ir iki mūsų dienų išlikęs gausus ir tipologiškai įvairus dailės paveldas sudaro kiekybiškai ir kokybiškai reikšmingą bendrojo nacionalinio kultūros paveldo dalį. Dailės paveldo objektai yra materialaus paveldo rūšis, jų būklę nuolat veikia gamtiniai ir antropogeniniai veiksniai. Gamtiniai pokyčiai vyksta dėl natūralaus savaiminio senėjimo *per se*, dėl irimą skatinančių atmosferos poveikių, įvairių biologinių kenkėjų veiklos. Antropogeniniai pokyčiai atsiranda dėl žmonių veiklos ir yra suprantami kaip keičiantys, renovuojantys, konservuojantys ar restauruojantys apdorojimai, taip pat savavališkos destruktuvios intervencijos. Dėl unikalumo, brangumo, trapumo, pažeidžiamumo ir kitų specifinių savybių ir priskiriamų verčių dailės kūriniai neretai tampa vagysčių bei vandalizmo atvejų objektais, todėl jų apsaugos užtikrinimo problema visuomet buvo ir tebėra aktuali. Dailės paveldo apsauga yra nuolat besikeičiantis procesas, nes pati saugomo dailės paveldo objekto definicija nuolat kinta ir yra tiesiogiai priklausoma nuo naujausių akademinų dailėtyros, architektūros bei tarpdisciplininių tyrimų duomenų bei išvadų. Dailės kūriniai yra klasikinis paveldosaugos objektas ir jo apsaugos būdai nuolatos tobulinami. Nuo prieškario laikų Lietuvos valstybė kultūros paveldo reikšmę ir būtinybę jį išsaugoti deklaravo pagrindiniuose šalies įstatymuose – konstitucijose ir specialiuose kultūros paveldo apsaugai skirtuose įstatymuose. Atkūrus nepriklausomybę, 1996 m. pirmą kartą šalies istorijoje priimtas Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, labiau atliepiantis dailės paveldo objektų apsaugos specifiką, nes iki to laiko dailės paveldo apsaugą reglamentavo bendrieji kultūros paminklų apsaugos įstatymai. Teisinės dailės paveldo apsaugos prielaidos suformuluotos, tačiau reali fizinė daugelio objektų būklė yra bloga, neretai – ir avarinė. Vienu aktualesnių Lietuvos paveldosaugos iššūkių jau kurį laiką yra dailės paveldo objektų įpaveldinimo ir apsaugos problemos. Šiame straipsnyje konkretaus atvejo tyrimu siekiama atskleisti, kokios įtakos šios problemos turi dailės kūrinio išsaugojimui. Tyrimui pasirinkta Lietuvos kontekste unikalaus objekto – Raižių mečetės minbaro – konservavimo ir restauravimo darbų aplinkybių apžvalga. Kad būtų įmanoma geriau suprasti kylančias problemas ir susidariusią situaciją, straipsnyje aptariami Lietuvos Respublikos teisės aktai, reglamentuojantys

dailės kūrinių apskaitos (įpaveldinimo) ir tvarkybos darbus, analizuojamos vyraujančios šių procesų praktikos. Paskutinėje teksto dalyje – atvejo studijoje – pristatoma, kokią įtaką turi teisinė bazė ir praktika Raižių mečetės minbaro konservavimo ir restauravimo darbams. Siekiant objektyvaus juridinės bazės ir praktinių tvarkymo darbų nagrinėjimo bei vertinimo, be dailės paveldo objektų apsaugą reglamentuojančių teisės aktų analizės, pasitelkti ir kiti tyrimo būdai – faktografinė bei statistinė duomenų analizė. Dailės paveldo objektų apskaitos proceso raida po nepriklausomybės atkūrimo yra analizuota Margaritos Janušonienės ir Svetlanos Poligienės publikacijoje¹. Šis straipsnis nuo ankstesnių tekstų skiriasi tuo, kad jame aptariamos unikalios, bet neįpaveldintų, t. y. į Kultūros vertybių registrą (toliau – Registras) neįrašytų objektų išsaugojimo problemos.

Dailės paveldo objektų įpaveldinimo teisiniai pagrindai

Lietuvos paveldosaugoje nuo 1996 m. dailės kūriniai pagal prigimtį bei paskirtį skirstomi į kilnojamuosius ir nekilnojamuosius. Po nepriklausomybės atkūrimo dailės paveldo objektų apsaugą reglamentuoja du įstatymai: Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (toliau – KKVAĮ)² ir Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas (toliau – NKPAĮ)³. NKPAĮ 4 str. nurodoma, kad nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugą sudaro: apskaita, skelbimas

- 1 Plačiau apie kultūros vertybių apskaitos ir įpaveldinimo procesus: Margarita Janušonienė, „Valstybinės meno vertybių apsaugos formų raida Lietuvoje XX a.“, in „Formų difuzijos XX a. dailėje“, sudarė Algė Andriulytė, Austėja Čepauskaitė ir Viktoras Liutkus, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 43 (2006): 265–284; Margarita Janušonienė, „Dailės paveldo moksliniai tyrimai ir jų reikšmė įpaveldinimo procese“, in „Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai“, sudarė Dalia Klajumienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 77–78 (2015): 289–308; Svetlana Poligienė, „Kaišiadorių vyskupijos bažnyčių 2000–2005 m. inventorizacijos duomenys“, *Menotyra* 14 (3) (Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2007): 75–91; Svetlana Poligienė, „Valstybinė bažnytinės dailės objektų apskaita Lietuvoje 1990–1994 m.“, *Kultūros paminklai* 23 (Vilnius: Savastis, 2019): 42–52.
- 2 Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C5DA698A4015. Įstatymą LR Seimas priėmė 1996 m. sausio 23 d. Įstatymas įsigaliojo 1996 m. vasario 15 d. Iki 2022 01 01 atlikta 18 teisės akto pakeitimų.
- 3 Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymas, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9BC8AE9D9F8. Įstatymą LR Seimas priėmė 1994 m. gruodžio 22 d. Įstatymas įsigaliojo 1995 m. vasario 1 d. Iki 2022 01 01 atlikta 24 teisės akto pakeitimai.

saugomu, saugojimas (tvarkyba ir naudojimas), pažinimas ir jo sklaida, atgaivinimas (reabilitacija). Kultūros paveldo objektų apskaitą sudaro inventorizavimas, konkrečių nekilnojamųjų kultūros vertybių atskleidimas ir registravimas. Objektų reikšmingumą, jų vertingąsias savybes nustato Kultūros paveldo departamento ir savivaldybių sudarytos Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos (toliau – Vertinimo tarybos). Kultūros vertybės registruojamos Registre, Vertinimo tarybai nusprendus, kad vertybei reikalinga teisinė apsauga. Registravimas Registre yra pirminė juridinę statusą turinti įpaveldinimo stadija, nes NKPAĮ, KKVAĮ ir visų kitų susijusių poįstatyminių aktų teisinis reglamentavimas taikomas tik Registre registruotoms kultūros vertybėms⁴. Kilnojamųjų kultūros vertybių registravimo tvarką Registre nustato KKVAĮ, ir ji yra sudėtingesnė, ilgiau trunkanti, nes sprendimą vertybes įrašyti ar išbraukti iš Registro priima kultūros ministras, remdamasis Kilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo komisijos išvada, pritarus Valstybinei kultūros paveldo komisijai, t. y. įpaveldinimą ap-
robuoja daugiau institucijų.

Pirminis dailės paveldo objektų apsaugos etapas – apskaita – neabejotinai yra labai svarbus ir tiesiogiai priklauso nuo mokslinių fundamentinių ir taikomųjų tyrimų išvadų. Lyginant su kaimyninėmis šalimis, Lietuvoje dailės paveldo vertybės koordinuotai pradėtos inventorizuoti pakankamai vėlai, tik apie 1960 metus. Iš pradžių šį darbą atliko Kultūros ministerijos darbuotojai, padedami muziejininkų. Nuo 1967 m., Kultūros ministerijoje įsteigus Mokslinę metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą, dailės sekcijos specialistai kasmet vykdavo planines žvalgomasias ekspedicijas dailės paveldui tirti ir fiksuoti⁵. 1969 m. Lietuvoje baigtas pirmasis dailės paveldo objektų registracijos darbų etapas ir parengti pirmieji paminklų sąrašai⁶. 1972 m. patvirtintame pirmajame dailės paminklų sąraše buvo 4762 objektai⁷. Tuo metu dailės paminklai pagal prigimtį ir pobūdį į kilnojamuosius

4 Tik Registre registruotos vertybės gali pretenduoti į finansinę valstybės paramą tyrimams, tvarkybos darbams ir apsaugos techninių priemonių įrengimui. Neregistruotas vertybes savininkai gali saugoti, prižiūrėti ir naudoti savo nuožiūra, joms netaikomi griežtai reglamentuoti restauravimo darbų reikalavimai.

5 Lietuva pirmoji Sovietų Sąjungoje įsteigė Mokslinę metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą. Šios tarybos darbas vertintinas pozityviai, nes siekta paminklų apskaitos ir vertinimo procesui suteikti mokslinį pobūdį.

6 Plačiau: Janušonienė, „Valstybinės meno vertybių apsaugos formų raida“, 265–284.

7 Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (Vilnius: Lietuvos TSR kultūros ministerija / Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973), 441–823.

ir nekilnojamuosius neskirstyti. Atsižvelgiant į kultūrinę ir meninę vertę, objektai buvo įrašomi į vietinės arba respublikinės reikšmės sąrašą. Vėliau dailės paminklų sąrašai periodiškai būdavo revizuojami ir papildomi (sunkios ar į muziejus perkeltos vertybės iš sąrašo išbraukiamos, naujai išaiškintos – įrašomos). 1990 m. sąrašuose buvo 5410 dailės paminklų⁸. Tai buvo ir tebėra baziniai sąrašai, kuriais remiantis vis dar tikslinami dailės paveldo objektų apskaitos duomenys. 1991 m., reorganizavus Kultūros ministerijos Mokslinę metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą, įsteigtas Kultūros paveldo mokslinis centras perėmė ir dailės paveldo objektų apskaitos funkciją. Iki dabar tai yra pagrindinė šalies kultūros paveldo objektų apskaitą vykdanči institucija⁹.

Apskaitos procesui spartinti ir tobulinti visuomet rodytas sustiprintas dėmesys, jam optimizuoti skirta daug tikslinių lėšų, tačiau kultūros paveldo objektų įpaveldinimas yra nepakankamai dinamiškas, neįgavęs laukto pagreičio ir neužtikrinantis reikiamos kultūros paveldo išteklių apsaugos. Ligi šiol nebaigta sovietmečiu sudaryto dailės paminklų sąrašo revizija, kurios tikslas – atskirti pagal pobūdį kilnojamąsias ir nekilnojamąsias vertybes, patikslinti arba pirmą kartą nustatyti vertingąsias jų savybes ir registruoti atitinkamuose Registro sąrašuose: kilnojamuosius objektus – kilnojamųjų vertybių sąrašė, o nekilnojamuosius įpaveldinti paskelbiant į Registrą įrašytų pastatų vertingosiomis savybėmis ar pavieniais nekilnojamojo dailės paveldo objektais. NKPAĮ pateikiamame vertingosios savybės sąvokos apibrėžime nurodoma, kad „vertingoji savybė yra kultūros paveldo objekto, vietovės, jų dalies ar elemento bruožas, vertingas etniniu, istoriniu, estetiniu ar moksliniu požiūriu.“ Pagal tokią definiciją nekilnojamieji dailės paveldo objektai, pavyzdžiui, altoriai, stacionari įranga, sienų tapyba etc.,

- 8 Duomenys pateikiami remiantis šiais leidiniais: *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, 441–823; *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys)* (Vilnius: Lietuvos TSR kultūros ministerija / Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1977), 31–65, 82–93; *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas* (Vilnius: Savastis, 1993), 272–445.
- 9 Nuo 1995 m. institucijos pavadinimas yra Kultūros paveldo centras. Mokslo institucija centras taip ir netapo. Nuo 1995 m. Kultūros paveldo centras buvo atskaitingas Kultūros paveldo departamentui, vykdė šio departamento pavedimus. Po kiekvienos struktūrinės reorganizacijos Kultūros paveldo centro institucinis savarankiškumas sumažėdavo. 2023 m. numatyta Kultūros paveldo centro reorganizacija, kurios metu Kultūros paveldo centro teisės ir pareigos perduodamos Kultūros paveldo departamentui prie Kultūros ministerijos ir Kultūros infrastruktūros centrui.

tampa statinio bruožais. Taip suponuojama nuomonė, kad dailės paveldo objektai savarankiškos vertės ir reikšmės neturi. Apie šiuos nekilnojamojo dailės paveldo objektus, kuriems vertingosios savybės nepatikslintos, Registre pateikiama tik minimali informacija – pavadinimas.

Per pastaruosius tris dešimtmečius po nepriklausomybės atkūrimo įvyko reikšmingas proveržis dailėtyros fundamentinių tyrimų srityje. Surinkta daug vertingos medžiagos apie Lietuvos dailės paveldo tipologinę įvairovę, aiškesnės ir konkretesnės tapo šių išteklių apimtys ir vertės, išsiplėtė pati saugotinių objektų samprata. Prie naujų, anksčiau nežinotų dailės paveldo objektų išaiškinimo, identifikavimo ir verčių nustatymo (valorizacijos) svariai prisideda mokslo įstaigos, vykdančios tęstines įvairaus pobūdžio dailės paveldo tyrimo programas. Nors mokslinių tyrimų apimtys labai išaugo ir surinkta daug naujų duomenų apie saugotinus objektus, pats dailės paveldo objektų apskaitos procesas išlieka nepakankamai spartus, nes surinkti duomenys nėra operatyviai ir efektyviai panaudojami papildant Registrą naujais objektais¹⁰. Vienas iš mokslo centrų, sistemingai vykdančių sakralinės dailės tyrimus teritoriniu principu, yra Lietuvos kultūros tyrimų institutas. Sakralinio meno paveldo skyriaus mokslininkai suinventorino ir kontekstualiai įvertino Vilkaviškio vyskupijos sakralinio meno paveldą, vykdomi nuodugnūs tyrimai Šiaulių vyskupijos dekanatuose. Tyrimų metu išaiškinti nauji duomenys ir kūrinių vertės ekspertizės publikuojami tęstiniame moksliniame kataloge *Lietuvos sakralinė dailė*¹¹. Dailės paveldo objektų netekties atvejais šio katalogo publikacijos ir ikonografinė medžiaga yra vienintelis patikimas ir išsamus žinių šaltinis apie prarastas vertybes. Taip yra atsitikę su Balbieriškio Rožinio Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje buvusiomis vertybėmis. 2013 m. rugpjūčio 8-osios naktį bažnyčią visiškai sunaikino gaisras. Registro duomenimis, gaisro metu galimai sudegė trys altoriai, vargonai, paveikslai *Marija Rožančinė*, *Mykolas Arkangelas*, *Marija*

10 Nuo 1999 m., kai buvo pradėtas formuoti kilnojamųjų kultūros vertybių sąrašas, 2022 m. rugsėjo 1 d. Registro duomenimis, į jį įrašytos 9070 kilnojamųjų kultūros vertybių. Kultūros vertybių registras, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 1 d., <https://kvr.kpd.lt/#/search-results/////////9070>.

11 Katalogai leidžiami nuo 1996 metų. 1996–2007 m. tyrinėta Vilkaviškio vyskupijos sakralinė dailė, išleisti 7 katalogai: *Lietuvos sakralinės dailės katalogas (Lietuvos sakralinė dailė)*, t. 1, *Vilkaviškio vyskupija*, kn. 1–6 (d. 1–2) (Vilnius: Gervėlė, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 1996–2007). Nuo 2008 m. atliekami Šiaulių vyskupijos sakralinio paveldo tyrimai, išleisti 6 katalogai: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2, *Šiaulių vyskupija*, kn. 1 (d. 1–3) – 2 (d. 1–3) (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011–2022).

Magdalena, Marija su kūdikiu, 14 stacijų, altorėlis su Marijos ir šv. Juozapo paveikslais¹². Registre apie šiuos objektus informacija šykšti: pavadinimas ir adresas. Tik prie altorių metrikos pateikiama nuoroda į išsamią Aleksandros Aleksandravičiūtės publikaciją „Trys altoriai ir sakykla“ kataloge *Lietuvos sakralinė dailė*¹³. Iš katalogo sužinome, kad bažnyčioje galimai sudegę dar mažiausiai dvi dešimtys labai vertingų taikomosios ir sakralinės dailės kūrinių, nespėtų įtraukti į valstybinę apskaitą. Dailės paveldo objektai vis dažniau nukenčia nuo gaisrų, išaugę ir kitų grėsmių pavojus, todėl akivaizdu, kad išsami dailės paveldo objektų inventorizacija, mokslinė valorizacija ir informatyvi fotofiksacija ateityje gali būti vieninteliai šaltiniai apie prarastus unikalius objektus¹⁴. Susiklostė situacija, kai teisės aktuose paveldo objektų įpaveldinimo pagrindai kodifikuoti, tačiau apskaitos procesas menkai susietas su naujausių mokslinių tyrimų duomenimis ir neužtikrina savalaikės teisinės apsaugos suteikimo vertingiausiems objektams. Painiavos įneša ir tai, kad tipologiškai tapatūs objektai (molbertinės tapybos paveiksai, kilnojamos skulptūros, klausyklos, klauptai etc.) įpaveldinami skirtingai: vienu atveju – tai kilnojamosios kultūros vertybės (pavienės ir kompleksai), kitu – kito objekto (dažniausiai bažnyčių) vertingosios savybės, neįrašytos į kilnojamųjų kultūros vertybių sąrašą. Kai dailės paveldo objektas įrašomas į Registro kilnojamųjų kultūros vertybių sąrašą, jam suteikiamas atskiras unikalus kodas, nustatoma kultūrinė ir meninė vertė, pateikiami baziniai metrikos duomenys, parengiamas individualus apsaugos reglamentas, kuriuo remiantis reikalaujama tinkamų saugojimo, priežiūros ir naudojimo sąlygų. Tais atvejais, kai dailės vertybės įrašomos kaip statinio vertingosios savybės, atskiras kodas joms nesuteikiamas, Registre nurodomas tik jų pavadinimas: nepateikiama duomenų apie vertę, sukūrimo vietą bei laiką, medžiagiškumą ir kita. Jeigu pastatui, kurio vertingosiomis savybėmis tampa jame esantys dailės paveldo objektai, individualaus apsaugos reglamento išdavimas

12 Kultūros vertybių registras. Kultūros vertybių paieškos rezultatai, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., <https://kvr.kpd.lt/#/static-search-results///Balbieri%C5%A1k//////////14>.

13 Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Trys altoriai ir sakykla“, in *Lietuvos sakralinės dailės katalogas (Lietuvos sakralinė dailė)*, t. 1, kn. 5, *Alytaus dekanatas*, sudarė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė ir Dalia Vasiliūnienė (Vilnius: Savastis, 2003), 88–102.

14 Po nepriklausomybės atkūrimo gaisrai kilo daugiau nei dešimtyje Lietuvos bažnyčių. 2009 m. per gaisrą sudegė Labanoro bažnyčia ir joje buvusios sakralinio meno vertybės, 2012 m. kilus gaisrui Tytuvėnų vienuolyno pastate įrengtame muziejuje, prarasta daug labai vertingų eksponatų, perduotų šiam muziejui iš įvairių Šiaulių vyskupijos dekanatų.

teisės aktuose nenumatytas, galimybės reikalauti užtikrinti tinkamas dailės paveldo objektų saugojimo, priežiūros ir naudojimo sąlygas labai sumažėja. Įpaveldinant dailės paveldo objektus pasigendama aiškesnio ir objektyvesnio metodologijos taikymo rūšiuojant, kurios tipologinės meno vertybių grupės priskirtinos kilnojamųjų, o kurios nekilnojamųjų kategorijai. Nere-tu atveju dailės paveldo objektai yra žymiai vertingesni už objektą, kurio vertingosiomis savybėmis jie tampa, todėl tokia nekorektiška įpaveldinimo praktika neturėtų būti taikoma.

Dailės paveldo objektų tvarkybos darbų teisinis reglamentavimas

Išsaugant unikalius dailės paveldo objektus, labai svarbus yra jų tyri-mo, konservavimo ir restauravimo darbų teisinis reglamentavimas. KKVAĮ nurodoma, kad konservuoti ir restauruoti valstybinėje apskaitoje esančias kilnojamąsias kultūros vertybes gali tik Kultūros ministerijos atestavimo komisijos atestuoti restauratoriai, turintys nustatyta tvarka išduotą leidimą (licenciją)¹⁵. Kitas svarbus dokumentas – Kilnojamųjų kultūros vertybių tyrimo, konservavimo ir restauravimo tvarkos aprašas (toliau – Aprašas), detalai reglamentuojantis į Registrą įrašytų kilnojamųjų kultūros vertybių, taip pat vertybių, kurios yra nekilnojamojo kultūros paveldo statinio viena iš vertingųjų savybių (dailės kūrinių), ir dailės nekilnojamojo kultūros paveldo objektų tyrimo, konservavimo ir restauravimo darbų programos rengimą, šių darbų planavimą, atlikimą, proceso ir kokybės kontrolę, programos ga-liojimo stabdymą arba jos pripažinimą netekus galios bei darbų priėmimą¹⁶.

Vadovaujantis Aprašo nuostatais, dailės vertybės tiriamos, konser-vuojamos ir restauruojamos pagal Restauravimo tarybos¹⁷ patvirtintas dar-bų programas. Restauratorius, atlikęs dailės vertybės tyrimo, konservavimo ir restauravimo darbus, privalo parengti tyrimo, konservavimo ir restauravi-mo darbų ataskaitą. Ją sudaro dailės vertybės defektinis aktas, darbų užduo-ties įgyvendinimo eigos aprašymas, darbų metodikos taikymas, jos keitimo priežastys, mokslinių istorinių, menotyrinių, technologinių tyrimų išvados

15 Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (suvestinė redak-cija 2021 11 13), žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C5DA698A4015.

16 2009 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas Nr. IV-331 „Dėl kilnojamųjų kultūros vertybių tyrimo, konservavimo ir restauravimo tvarkos aprašo pa-tvirtinimo“ (suvestinė redakcija 2020 05 01), žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/fe108a408ad711eab005936df725feed.

ir kiti svarbūs duomenys apie vertybę, fotofiksacija prieš pradedant darbus, darbų metu ir pabaigus darbus, detalūs duomenys apie tyrimo, konservavimo ir restauravimo proceso metu atliktus darbus, dailės vertybės tyrimo, konservavimo ir restauravimo darbų žurnalas. Tinkamai parengta ir Restauravimo tarybos aprobuota ataskaita yra būtina atliktų darbų priėmimo sąlyga. Restauravimo tarybai priėmus atliktus darbus, Registre turėtų būti operatyviai patikslinama informacija apie kultūros paveldo objektą, papildant ją ataskaitos duomenimis apie atliktus tyrimų, konservavimo ir restauravimo darbus.

Apraše imperatyviai užkoduota nuostata, kad atliktų tyrimų bei vykdytų darbų tinkamas dokumentavimas yra labai svarbus ir būtinas. Išsami ir viešai prieinama ataskaita tampa patikimu žinių šaltiniu įvairių sričių tyrėjams bei kitiems restauratoriams. Konstatuotina, kad Aprašo nuostatos papildyti Registrą restauruotų kūrinių ataskaitomis laikomasi labai vangiai, tai veikiau pavieniai atvejai nei sklandus procesas. Tai aktuali ir spręstina problema. Istorinių-menotyrinių tyrimų duomenys, nors ir ne visa apimtimi, visuomenei ir tyrėjams yra prieinami, nes juos atliekančios institucijos publikuoja tyrimų išvadas moksliniuose kataloguose ar kolektyvinėse monografijose, o kompleksinių technologinių tyrimų duomenys ir dailės paveldo objektų restauravimo darbų ataskaitos specialistams ir visuomenei faktiškai yra neprieinamos¹⁸. Lyginant situaciją su padėtimi viešinant archeologijos paveldo objektų tyrimų duomenis, matome, kad visų vykdytų archeologinių tyrimų ataskaitų duomenys yra publikuojami nuo 1966 m. leidžiamame periodiniame moksliniame informaciniame leidinyje *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, elektroninės jame publikuojamų straipsnių versijos prieinamos ir Lietuvos archeologijos draugijos interneto svetainėje¹⁹. Publikuojama informacija leidžia susidaryti aiškų vaizdą, kiek, kur ir kokių tyrimų konkrečiais metais vykdyta, kas juos atliko, kokie tyrimų

17 Restauravimo taryba yra atsakinga ir atskaitinga Kultūros paveldo departamentui prie Kultūros ministerijos. Pagrindinė jos funkcija – užtikrinti tinkamą, reikalavimus atitinkančią restauravimo darbų kokybę.

18 Kultūros paveldo departamento archyve saugomi tik Restauravimo tarybos protokolai, o dokumentų rinkinys (restauravimo programos, ataskaitos) apie dailės paveldo objektų tyrimų, konservavimo ir restauravimo darbus labai fragmentiškas. Pastaraisiais metais didžioji dalis restauruojamų dailės paveldo objektų dokumentų egzistuoja tik elektronine forma, nesuarchyvuoti ir tyrėjams neprieinami.

19 *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.atl.lt.

rezultatai. Dailės paveldo objektų restauravimo, kaip ir archeologinių tyrimų atlikimo, veikla taip pat yra licencijuojama, ją vykdyti gali tik atestuoti specialistai pagal Restauravimo tarybos patvirtintas programas, todėl būtų labai pravartu turėti duomenų bazę apie kiekvienais metais restauruotus dailės paveldo objektus (Restauravimo tarybos aprobuotų programų ir gautų ataskaitų sąvadus). Išsamių ataskaitų nebuvimas ir (ar) jų neprieinamumas labai apsunkina ir įvairių sričių tyrėjų, ir restauratorių, kuriems ateityje teks tvarkyti (perrestauruoti) dailės paveldo objektus, darbą.

Jau nuo Venecijos chartijos (1964) laikų dokumentavimas laikomas privaloma konservavimo ir restauravimo dalimi²⁰. Tokia nuostata įtvirtinta ir daugumoje vėlesnių tarptautinių dokumentų: 1993 m. Europos restauratorių organizacijų konfederacijos (ECCO) Generalinėje asamblėjoje priimtame Restauratorių etikos kodekse, AIC (The American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works) etikos kodekse, Tarptautinio kultūros vertybių apsaugos ir restauravimo studijų centro (ICCROM) leidinyje *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės* ir kt. Konservavimo ir restauravimo darbų metu atliekamus veiksmus būtina dokumentuoti, nes juos vykdant visuomet prarandama dalis autentiškumo įvairiais aspektais: formos, medžiagos, atlikimo, apsupties. Visam laikui prarandama viskas, kas pašalinama ar pakeičiama intervencijos metu, jei tų pokyčių deramai nefiksuojame aprašymuose, fotografijose, vaizdajuostėse²¹. Be to, tyrimų, konservavimo ir restauravimo darbų metu atsiskleidžia daug naujos informacijos apie kūrinio technologinius ypatumus ir ankstesnes restauracijas. Tokia informacija labai pravarti įrodant atribucijų pagrįstumą, nustatant kūrinio meninę vertę. Tinkama dokumentacija ypač reikalinga, kai

20 Tarptautinės paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo (Venecijos) chartijos 16 str. nurodoma, kad „Visus vykdomus konservavimo, restauravimo ar kasinėjimo darbus būtina tiksliai dokumentuoti analitiniais bei kritiniais pranešimais ir ataskaitomis, iliustruoti piešiniais bei nuotraukomis. Kiekvienas valymo, sutvirtinimo, elementų išdėstymo pakeitimas, naujas darbo etapas bei techninės ir struktūrinės restauruojamo kūrinio savybės ir elementai, nustatyti atliekant darbus, turi būti užfiksuoti darbų apraše. Šį aprašą privalu perduoti viešosios institucijos archyvu ir padaryti prieinamą tyrėjams. Taip pat rekomenduojama šį aprašą publikuoti.“ *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.icomos.org/en/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-the-venice-charter.

21 Plačiau apie restauravimo darbų dokumentavimo reikalavimus: Janina Lukšėnienė, „Restauravimo dokumentacija“, *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis* 3 (Vilnius: Baltos lankos, 1999): 264–273.

kūrinius tenka perkonservuoti ar perrestauruoti. Tai tenka daryti nebūtinai dėl nevykusios ankstesnės restauracijos ar netinkamų laikymo sąlygų, bet dėl natūralaus ir originalo, ir restauracinės medžiagos senėjimo. Perrestauravimo medžiagas galima parinkti daug tikslingiau, jei žinoma ankstesnio restauravimo technologija. Valstybinė kultūros paveldo komisija (toliau – Komisija)²² taip pat yra atkreipusi dėmesį į aplaidų atsakingų institucijų požiūrį į dokumentų archyvavimo problemas, jų sąsajumą ir prieinamumą. 2021 07 02 sprendime „Dėl Kultūros paveldo dokumentavimo centro“ Komisija padarė išvadas, kad duomenų atvirumas ir viešas prieinamumas, jų sąveika su kitais duomenimis (interoperabilumas) yra svarbi prielaida visuomenei įsitraukti į kultūros paveldo apsaugos procesą, ir akcentavo, kad Lietuvoje tyrimų ir jų pagrindų atliktų darbų archyvavimas, saugojimas ir viešinimas yra viena esminių neišspręstų kultūros paveldo apsaugos sistemos dalių²³. Situacijai gerinti Komisija rekomendavo skubos tvarka parengti subalansuotą ir tvarią strategiją tyrimo duomenų srautui valdyti, inicijuoti kultūros paveldo objektų tyrimų sąvado parengimą topografiniu principu (sutrumpintu variantu pateikiant trumpas tyrimų dokumentų anotacijas ir nurodant jų saugojimo vietas, išplėstiniu – prieigas prie galimai platesnės informacijos per esamas sąsajas į pagrindines duomenų bazes). Įgyvendinus nors dalį Komisijos rekomendacijų, tyrimų duomenų viešumas ir prieinamumas akivaizdžiai pagerėtų, atitiktų modernios XXI a. visuomenės ir specialistų lūkesčius, prisidėtų prie kultūros paveldo išteklių išsaugojimo.

Pagal šiuo metu galiojantį teisinį reglamentavimą, į Registrą įrašytų dailės paveldo objektų restauravimas vykdomas vadovaujantis Aprašo reikalavimais, tačiau neįpaveldinti, Registre neregistruoti unikalūs objektai gali būti tvarkomi nesilaikant Aprašo, o jų tyrimų bei restauravimo darbų dokumentacija gali būti nerengiama. Apie restauruotus neregistrinius dailės paveldo objektus, kuriems nebuvo privaloma parengti atliktų tyrimo, konservavimo ir restauravimo darbų ataskaitas, dažniausiai neturima jokios informacijos. Net ir tais atvejais, kai restauratoriai, tvarkydami neįpaveldintą dailės vertybes, laikosi Apraše nustatytos tvarkos, procesai dažniausiai

22 Valstybinė kultūros paveldo komisija yra LR Seimo, LR Prezidento ir LR Vyriausybės ekspertė ir patarėja valstybinės kultūros paveldo apsaugos politikos, jos įgyvendinimo, vertinimo ir tobulinimo klausimais. Paveldo komisija yra atskaitinga LR Seimui.

23 2021 m. liepos 2 d. Valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimas Nr. S-2 (6.2.-243) „Dėl Kultūros paveldo dokumentavimo centro“, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/64afcdb0e0a911eb9f09e7df20500045.

nėra tinkamai dokumentuojami. Pavieniai dokumentai saugomi asmeniuiose restauratorių archyvuose ir jų duomenys viešai neprieinami. Ilgainiui laisva forma fiksuotos žinios turi tendenciją tapti fragmentiškais ir bekontekstėmis.

Atvejo studija: Raižių mečetės minbaro restauravimas

Dailės paveldo apskaitos ir restauravimo procesų problemoms atskleisti pasirinktas Raižių mečetės minbaro atvejis. Šioje straipsnio dalyje pateikiami duomenys apie 2019 m. vykdytus musulmoniškos dailės paveldo objekto – Raižių mečetės minbaro – tyrimų, konservavimo ir restauravimo darbus. Tvarkybos darbų metu minbaras nebuvo įrašytas į Registrą nei kaip pavienis atskiras dailės paveldo objektas, nei kaip Raižių mečetės vertingoji savybė. Tik 2022 m. gegužės 31 d., patikslinus mečetės vertingąsias savybes, minbaras įpaveldintas kaip mečetės baldas ir tapo vertingąja mečetės savybe²⁴. Paties minbaro vertingosios savybės nenustatytos. Totorių istorijos ir paveldo tyrėja Galina Miškinienė jau prieš dešimtmetį yra atkreipusi dėmesį, kad Lietuvos totorių bendruomenės XIV–XX a. istorinės raidos ir raštijos paminklų tyrimų situacija yra pakankamai gera, tačiau totorių materialinės kultūros paminklų paieškai, jų registracijai, saugojimui ir viešinimui skiriama per mažai dėmesio²⁵.

Trumpai apie Raižius. Tai vietovė Alytaus rajone, išsiskirianti gausia totorių istorinių gyvenviečių ir laidojimo vietų sanaka²⁶. Ilgainiui čia susiformavo didelė ir gyvybinga bendruomenė, iki šių dienų išsaugojusi dalį totoriškos gyvensenos tradicijų ir papročių. Manoma, kad mečetė Raižiuose stovėjusi jau XVI a. pradžioje. Stanislovas Kričinskis knygoje *Lietuvos totoriai* nurodo, kad Raižių mečetė rašytiniuose šaltiniuose minima nuo 1556 metų²⁷. Duomenų apie jos statybų istoriją, architektūrą ir vidaus įrangą esama Tamaros Bairašauskaitės, Nijolės Steponaitytės, Eglės Ročkaitės

24 Plačiau žr.: Kultūros vertybių registras, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos. Mečetė. 2022 05 31 Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos aktas Nr. KPD-RM-2330/1, © Kultūros paveldo departamentas, 2015, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>.

25 Galina Miškinienė, „Lietuvos totorių kultūra ir jos reikšmė“, *Lietuvos totoriai* 1–3 (139–141) (2012): 26–27.

26 Registre registruota 11 Raižių apylinkių senųjų totorių kapinių.

27 Stanislovas Kričinskis, *Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993), 160.

publikacijose²⁸. Bairašauskaitė studijoje *Lietuvos totoriai XIX amžiuje* nurodo, kad leidimą dabartinės mečetės statybai Vilniaus gubernijos valdyba išdavė 1880 m. rugpjūčio 10 d.²⁹ Mečetė pastatyta 1889 metais. Statybų metu į ją buvo perkeltas sudegusios Bazorų mečetės minbaras, pagamintas 1686 metais. Tai seniausias musulmoniškosios dailės paminklas Lietuvoje³⁰.

Šiuo metu Lietuvoje veikia keturios mečetės: viena Kaune, dvi Vilniaus rajone (Nemėžio ir Keturiasdešimt totorių kaimuose) ir viena Alytaus rajone (Raižiuose). Kauno mečetė yra mūrinė, kitos – medinės. Raižių mečetė didžiausia iš trijų Lietuvos teritorijoje išlikusių medinių mečečių. Ji vienintelė Lietuvoje veikė ir sovietmečiu.

Lietuvoje mečetės dažniausiai statytos vietos meistrų iš medžio, todėl dažnai įgaudavo lietuvių liaudies architektūrai būdingų bruožų. Planinė musulmonų maldos namų struktūra paprasta: dažniausiai kvadrato ar stačiakampio plano, su prieangiu ir dviem atskiromis patalpomis vyrams ir moterims. Mečetės prieangyje paliekama avalynė. Vidinė erdvė dalijama į dvi dalis: didžioji maldų salė skirta vyrams, mažesnė patalpa – moterims. Ypač svarbios mečetės dalys yra mihrabas ir minbaras. Mihrabas – tai pusapskričio ar daugiakampio plano arkinė niša, įgilinimas. Jis įrengiamas kiblos pusėje, t. y. sienoje, atgręžtoje į Meką. Minbaras – mečetės sakykla. Jis statomas prie kiblos pusės sienos, į dešinę pusę nuo mihrabo. Nuo minbaro dvasininkai skelbia šventines ir penktadienines chutbas (pamokslus)³¹. Minbarai dažniausiai daryti iš medžio, metalo, kartais iš akmens, marmuro. Jų struktūra nesudėtinga ir funkcionali: dažniausiai juos sudaro kupolu arba baldakimu dengta pakyla ir laiptai su ranktūriais. Minbarai dažniausiai puošti tapybiniu dekoru (augaliniais ornamentais, kaligrafinėmis maldų tekstų kompozicijomis), tūriniais ir ažūriniais drožiniais.

Raižių mečetės pastatas lakoniškų liaudies architektūros formų, stačiakampio plano, su penkiasieniu mihrabu galiniame fasade. Trišlaitis pastato stogas iš pradžių buvo dengtas medinėmis lentelėmis, 1923 m.

28 Plačiau apie Raižių mečetę publikacijose: Eglė Ročkaitė, „Lietuvos totorių medinių mečečių architektūra“, *Meno istorija ir kritika* (MIK) (Art History & Criticism) 10 (2), (2014): 89–107; Nijolė Steponaitytė, „Musulmoniška sala Raižiuose“, *Lietuvos totoriai* 4–6 (142–144) (2012): 31.

29 Tamara Bairašauskaitė, *Lietuvos totoriai XIX amžiuje* (Vilnius: Mintis, 1996), 154.

30 Adas Jakubauskas, „Lietuvos totorių bendruomenė vakar ir šiandien“, *Lietuvos totoriai* 9–10 (109–110), (2007): 5.

31 Miškinienė, „Lietuvos totorių kultūra“, 27.

perdengtas skarda. Virš stogo, arčiau priekinio fasado, iškilęs neaukštas šešiabriaunis minaretas, dengtas skardiniu stogeliu su pusmėnuliu užbaigta smaile. Didžiąją minareto sienelių dalį užima dailios formos langai su lenkta viršutine dalimi. Pagrindinis fasadas kuklus, be prieangio. Jame asimetriškai įstatytos dvi durys: vienvėrės moterų pusėje ir dvivėrės vyrų. Durų apkalimo raštas rombinis. Virš jų – du stačiakampiai langai. Mečetės stogo skydas apkaltas medinėmis lentomis, derinant horizontalų ir vertikalų lentų apkalimo būdą. Stogo skydo plokštumoje įkomponuoti du maži langeliai. Pagrindinį fasadą horizontaliai skaido masyvus karnizas. Šoniniai fasadai paprastų formų, su trimis stačiakampiais langais kiekvienas. Mihrabas, dengtas kūginiu stogeliu, įrengtas pietiniame fasade, abipus jo – dar du langai. Šoninės mihrabo plokštumos dekoruotos apskritais langeliais.

Įėjus į mečetę, patenkama į prieangį, iš kurio yra atskiri įėjimai į vyrų ir moterų sales. Prieangis vientisos erdvės, neskaidomas pertvarų. Po įvairiu metu darytų remontų ir pertvarkymų prieangyje išliko autentiškos medinės rozetėmis dekoruotos durys: vienvėrės moterų ir dvivėrės vyrų pusėje. Didesnioji vyrų patalpa yra dešinėje, mažesnioji moterų – kairėje pusėje. Patalpos atskirtos siena, kurios apačioje suformuota atvira anga su medinių tekintų kolonėlių užtvaru. Anga dengiama audeklu. Virš įėjimų į vyrų ir moterų sales įrengti balkonai su kolonėlių baliustrada. Priešingoje, pietinėje, sienoje yra nedidelis medinėmis lentelėmis apkaltas penkiasienio plano formos mihrabas, dengtas puscilindriu skliautu, nurodantis Mekos kryptį. Jame įtaisyta medinė lentynėlė Koranui ir maldaknygėms pasidėti. Dešinėje mihrabo pusėje prie sienos stovi medinis trijų laiptų minbaras, dekoruotas reljefiniais drožiniais ir tapytomis kaligrafinėmis kompozicijomis bei augaliniais ornamentais.

Reikšmingų pokyčių mečetės eksterjere atsirado po 1990–1993 m. vykdytos rekonstrukcijos. Buvęs sienojų apkalimas vertikaliomis lentelėmis pakeistas į apkalimą horizontaliomis lentelėmis, kompoziciškai įdomus skydo apkalos raštas, kuriame derėjo gulsčių, stačių ir įžambiai (eglute) sudėtų lentų piešinys, supaprastintas paliekant apkalimą tik horizontaliomis ir vertikaliomis lentelėmis. Pakeisti mečetės langai: pašalinti baltai dažyti

langų apvadais su sandrikais ir lenktų formų ornamentais dekoruotomis palangėmis, sustambintas langų skaidymas. Po šių darbų mečetės fasadas prarado daug unikalų autentiškų elementų. Paskutinį kartą mečetės tvarkybos darbai vykdėti 2019 metais³². Tada pakeista stogo danga, apskardinti minareto langai pakeisti naujais analogiško skaidymo ir varstymo tipo mediniais langais. Raižių mečetės pastatas įpaveldintas palyginti vėlai – į Registrą jis įrašytas tik 1999 m. (unikalus kodas 24828). Tai regioninio reikšmingumo lygmens kultūros paveldo objektas, 2005 m. paskelbtas valstybės saugomu. Tik 2022 m., tikslinant duomenis apie Raižių mečetę, minbaras įvardytas vertingąja pastato savybe. Nurodyta, kad tai medinis mečetės baldas, tačiau neapibūdinta nei jo meninė, nei religinė ir kultūrinė vertė, nors šis minbaras neabejotinai yra vienas vertingiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės totorių materialiojo paveldo relikto. Net ir po duomenų patikslinimo Raižių mečetės vertingųjų savybių pobūdis yra architektūrinis ir sakralinis, bet ne dailės, todėl minbaras gali būti tvarkomas kaip elementarus mečetės baldas, nerengiant jo tyrimų, konservavimo ir restauravimo darbų programos, nes niekur ir niekaip nėra įvardyta, kad tai – išskirtinę meninę vertę turintis dailės paveldo objektas.

2019 m. sutvarkius mečetės pastatą, susirūpinta ir joje esančio minbaro fizine būkle. Kaligrafiškais rašmenimis ir augalinių motyvų kompozicijomis dekoruoto Raižių mečetės minbaro tvarkybos darbus finansavo Lenkijos Respublika³³, o atliko aukščiausiosios kategorijos molbertinės tapybos restauratorius Mantas Matuiza. Lietuvos ir Lenkijos kultūrai svarbių paveldo objektų restauravimo darbus pagal programą „Kultūros paveldo apsauga užsienyje“ finansuoja Lenkijos kultūros ir nacionalinio paveldo ministerija bei Nacionalinis Lenkijos kultūros paveldo užsienyje institutas

32 Darbai Raižių mečetėje vykdėti pagal projektą „Mečetės (u. k. 24828), Alytaus rajono sav., Punios sen., Raižių k., Vytauto g. 9, STOGO TVARKYBOS (REMONT) DARBŲ PROJEKTAS. 2018, kovo mėn. Projekto vadovė Daina Vanagaitė-Garbanovienė“. Architektūros ir konstrukcijų tyrimų autorius – atestuotas specialistas konstruktorius Saulius Ušpalis.

33 Lietuva ir Lenkija 1999 m. pasirašė dvišalę bendradarbiavimo kultūros paveldo srityje sutartį. Pagrindinis bendradarbiavimo tikslas – aktualizuoti ir išsaugoti Lietuvos ir Lenkijos teritorijose esančias kultūros paveldo vertybes, svarbias abiejų valstybių istorijai ir kultūrai. Plačiau: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutarties dėl bendradarbiavimo kultūros, švietimo ir mokslo srityse patvirtinimo“, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E89369CF0707.

„Polonika“³⁴. Kaip jau buvo minėta, tuo metu minbaras nebuvo įrašytas į Registrą nei kaip pavienis atskiras objektas, nei kaip mečetės vertingoji savybė, todėl, vadovaujantis tuo metu galiojusiais teisės aktais, šiam objektui nebuvo privaloma parengti restauravimo darbų programą ir atliktų darbų ataskaitą. Suvokiant objekto unikalumą, jo kultūrinę bei meninę vertę, tyrimų, konservavimo ir restauravimo darbai buvo atlikti profesionaliai, laikantis aukščiausių standartų, tačiau tvarkybos darbų procesas neiformintas išsamia ir viešai prieinama ataskaita. Kai vykdomi į Registrą įrašytų dailės paveldo objektų tvarkybos darbai, jų eigą ir kokybę kontroliuoja Restauravimo tarybos nariai ir Kultūros paveldo departamento specialistai. Patikrinimų išvados įforminamos protokolais, privaloma pateikti atliktų darbų ataskaitas, nustatyta tvarka darbus priduoti. Nesant juridinio pagrindo, į Registrą neįrašytiems objektams tokie reikalavimai netaikomi. Siekiant užfiksuoti ir išsaugoti ateičiai informaciją apie atliktus Raižių mečetės minbaro tvarkybos darbus, straipsnyje publikuojami straipsnio autorės interviu su restauratoriumi Matuiza fragmentai³⁵.

2019 m. pavasarį Varšuvos ir Krokuvos dailės akademijų tarpuniversitetinio meno kūrinių konservavimo ir restauravimo instituto specialistai atliko istorinius ir fizinius minbaro tyrimus, jų pagrindu parengė išsaugojimo darbų gaires³⁶. Išsaugojimo darbų aprašo įvadinėje dalyje trumpai apibūdinta minbaro apeiginė reikšmė, nurodoma, kad minbaras

34 2018 11 28 pasirašytas susitarimas tarp Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos ir Nacionalinio Lenkijos kultūros paveldo užsienyje instituto „Polonika“ dėl bendradarbiavimo kultūros paveldo apsaugos srityje. Susitarimą pasirašiusios šalys įsipareigojo bendradarbiauti įgyvendinant bendrus projektus, susijusius su abiejų šalių veiklomis, ypatingą reikšmę teikiant tyrimo, apskaitos ir restauravimo darbams, kurių tikslas, laikantis atitinkamų abiejose šalyse galiojančių teisės aktų, išsaugoti Lietuvos ir Lenkijos teritorijose esančias kultūros paveldo vertybes, susijusias su bendra abiejų valstybių istorija ir kultūra. Plačiau: Lietuvos ir Lenkijos paveldo ekspertų susitikimas, žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d., www.kpd.lt/news/3926/158/Lietuvos-ir-Lenkijos-paveldo-ekspertu-susitikimas/d,pagrindinis.html.

35 Straipsnyje minbaro tvarkybos darbai pristatomi remiantis straipsnio autorės 2021 m. balandžio 15 d. interviu su restauratoriumi M. Matuiza duomenimis. M. Matuiza taip pat pateikė jam atsiųstas Lenkijos specialistų atliktų tyrimų kopijas, restauravimo darbų metu sukauptą išsamią fotofiksacijos medžiagą. Interviu tekstas, dokumentų kopijos, fotofiksacijos medžiaga saugomi Margaritos Janušonienės asmeniniame archyve.

36 „KIENESA KARAIMSKA. REJŻE, LITWA. MINBAR. Prace konserwatorskie o charakterze ratowniczym“. Data ir autorius nenurodyti, pateikė restauratorius Mantas Matuiza, Margaritos Janušonienės asmeninis archyvas.

yra standartinė mečetės įrangos dalis, sakykla, iš kurios skelbiami iškilmingi pranešimai, sakomi pamokslai. Trumpai aptartos dažniausiai pasitaikančios minbarų formos, medžiagos, iš kurių jie buvo gaminami, dekoravimo būdai. Nurodyta, kad seniausias minbaras, pagamintas 894 m., saugomas Al-Kajrawano (Kairuano) Didžiojoje mečetėje Tunise.

Išsaugojimo darbų apraše teigiama, kad Raižių minbaras pagamintas vietos meistrų 1686 m. iš pušies medienos, jo išmatavimai $320 \times 150 \times 79$ cm. Konstatuota, kad baldo konstrukcija nestabili, vidinėje pusėje matyti poslinkiai ir deformacijos. Dalis jo dekorų elementų ir architektūrinių detalių nulūžusios, didesnio ploto medienos plokštumos deformuotos, mediena pažeista entomologinių kenkėjų, paviršius purvinas, viršutinis dažų sluoksnis nusitrynęs, nenatūraliai blizgus. Minbaras anksčiau ne kartą netinkamai tvarkytas: konstrukcijos tvirtintos vinimis ir metaliniais varžtais, gausiai kaligrafinėmis kompozicijomis dekoruotos plokštumos vietomis aklinais uždažytos. Natūralūs senėjimo procesai ir anksčiau vykdyti žalojantys neprofesionalūs intervenciniai remontai nulėmė artimą avarinei minbaro būklę, kurią, atsižvelgiant į meninę, religinę ir kultūrinę objekto vertę, reikalinga neatidėliojant likviduoti³⁷. Dokumente konkrečiau nedetalizuota, kiek kartų praeityje buvo atliekami jo atnaujinimo ir taisymo darbai, koks jų pobūdis ir apimtys, nes išsamūs istoriniai ir menotyriniai objekto tyrimai nebuvo atlikti.

Lenkų specialistai atliko minbaro dalių cheminius ir fizikinius tyrimus, reikalingus tapytų plotų būklei, tapybos technikai ir panaudotoms medžiagoms nustatyti³⁸. Tapytos minbaro plokštumos buvo šviečiamos ultravioletiniais ir infraraudonaisiais spinduliais. Ultravioletiniais spinduliais sužadinamas paviršiaus švytėjimas (liuminescencija). Lako ir dažų sluoksnio liuminescencija parodė vėlesnius užtapymus, vietas, padengtas laku, lako sluoksnio storį, jo nutekėjimus. Infraraudonieji spinduliai, praskverbiantys pro dažų sluoksnius, išryškino po dažais esantį piešinį. Atlikta išsami medienos būklės bei dažų sluoksnio (riškių, pigmentų), grunto ir

37 Ibid., 2.

38 Kompleksinių tyrimų duomenys pateikti ataskaitoje „Analiza mikrochemiczna warstw malarskich, analiza spoiw, analiza ramanowska, SEM-EDS oraz FTIR próbek pobranych z Kienesy Rejze na Litwie. Dr. inż. Joanna Kurkowska, mgr. Katarzyna Królikowska-Pata-raia. Warszawa maj – czerwiec 2019“, pateikė restauratorius Mantas Matuiza, Margaritos Janušonienės asmeninis archyvas.

lako sudėties analizė. Remiantis gautais duomenimis, parengtos restauravimo darbų rekomendacijos.

Minbaro restauravimo darbai vyko nuo 2019 m. rugsėjo iki gruodžio mėnesio Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo parapijai priklausančiose pagalbinėse ūkinėms reikmėms skirtose patalpose. Tuo pačiu metu minimose patalpose Matuiza restauravo ir į Registrą įrašytą Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios paveikslą *Šv. Petro ir Pauliaus atsisveikinimas*. Šio kūrinio restauravimo eigą nustatyta tvarka periodiškai tikrindavo Restauravimo tarybos nariai, todėl jiems buvo pristatomi ir minbaro konservavimo bei restauravimo darbai. Visus darbus, išskyrus minbaro konstrukcijos sutvirtinimo, kurį atliko medžio specialistas, vykdė restauratorius Matuiza. Atliekant kaligrafinių įrašų restauravimą, jis konsultavosi su LDK totorių paveldo ekspertu, Varšuvos universiteto profesoriumi dr. (hp) Andrzejumi Drozdu ir Raižių bendruomenės pirmininku Ipolitu Makulavičiumi³⁹.

Restauratoriaus Matuizos vertinimu, restauruoti pristatyto minbaro būklė, prieš pradėdant tvarkybos darbus, buvo avarinė:

karkasas nestabilus, pristatomieji laiptai skilę pusiau, turėklai klibantys, baldakimo stogelis paremtas ant netvirtai įstatytų kolonų bei nugarinės atraminės sienelės. Minbaras sudarytas iš šių pagrindinių elementų: neaukšto stačiakampio plano formos dėžinio postamento, ant kurio pritvirtintos šoninės ir nugarinė minbaro centrinės dalies plokštumos, virš jų pritvirtinta atraminė sienelė ir kolonos, laikančios baldakimo stogelį ir pristatomų trijų pakopų laiptus. Kai-rioji išorinė minbaro pusė ypač paveikta karščio (galimai gaisro Bazorų mečetėje, iš kurios yra atkeltas į Raižių mečetę, metu). Dažymo ir tapybos sluoksnius šioje pusėje labai sunykęs. Kairės pusės dėžinėje postamentinėje dalyje įtaisytos drelės daiktams susidėti. Kalvio darbo durių vyriai sulūžę, surūdiję, kelis kartus tvirtinti vinimis. Atidarius drelės pasikabina ant vieno vyrio. Drelės, plokštumų apvada ir kai kurios architektūrinės detalės nudažytos sidabriniais (aluminio pudros) dažais. Likęs autorinis, rudas fonas beveik visas nusitrynęs. Virš durių esančios šoninės plokštumos tapyba išlikusi blogiausiai. Čia labai daug tapybos sluoksnio nutrupėjimų, per kuriuos šviečiasi mediena. Rašmenys įkomponuoti plokščiomis kaneliūruotomis kolonėlėmis aprėmintame

1. Kairioji minbaro pusė prieš restauravimą, bendras vaizdas, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Left side of the minbar before conservation, general view, photo by Mantas Matuiza, 2019

2. Kairioji minbaro pusė po restauravimo, bendras vaizdas, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Left side of the minbar after conservation, general view, photo by Mantas Matuiza, 2019

3. Kairiosios minbaro pusės sienelės, paveiktos karščio, fragmentas prieš restauravimą, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Detail of the heat-affected wall on the left side of the minbar before conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

4. Kairiosios minbaro pusės sienelės, paveiktos karščio, fragmentas restauravimo darbų metu, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Detail of the heat-affected wall on the left side of the minbar during conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

5. Dešinioji minbaro pusė prieš restauravimą, bendras vaizdas, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Right side of the minbar before conservation, general view, photo by Mantas Matuiza, 2019

6. Dešinioji minbaro pusė po restauravimo, bendras vaizdas, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Right side of the minbar after conservation, general view, photo by Mantas Matuiza, 2019

7. Dešinėsios minbaro pusės sienelės fragmentas prieš restauravimą, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Detail of the wall on the right side of the minbar before conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

8. Dešinėsios minbaro pusės sienelės fragmentas po restauravimo, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Detail of the wall on the right side of the minbar after conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

9. Atraminės minbaro sienelės nugarinė pusė, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Back side of the retaining wall of the minbar, photo by Mantas Matuiza, 2019

10. Atraminės minbaro sienelės vaizdinės pusės fragmentas prieš restauravimą, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Detail of the front side of the retaining wall of the minbar before conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

11. Atraminės minbaro sienelės vaizdinė pusė restauravimo darbų metu, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Front side of the retaining wall of the minbar during conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

12. Atraminės minbaro sienelės vaizdinė pusė po restauravimo, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Front side of the retaining wall of the minbar after conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

pusapskritės arkos formos „paveikslė“. Jo viršus puslankiu dekoruotas nedidelėmis drožtinėmis keturkampėmis žvaigždutėmis ir širdėle centriniame taške. Dauguma žvaigždučių prarastos. Tapybos netektys, kaip ir visas paviršius, padengtos storu patamsėjusio lako sluoksniu, per kurį sunku įžiūrėti spalvas ir kompozicijos detales. Lenta per vidurį skilusi [1–4 il.].

Dešinės išorinės minbaro pusės tapytų paviršių būklė geresnė. Kaligrafiškais rašmenimis dekoruotos ir postamentinė dalis, ir virš jos esanti šoninė plokštuma. Abi plokštumos turi smulkių dažų nutrupėjimų, užlakuotos storu pageltusiu lako sluoksniu. Viršutinėje dalyje horizontaliai skilusi lenta. Trūksta apdailos detalių (žvaigždučių), plokštumų apvadai ir architektūrinės detalės, kaip ir kairėje pusėje, nudažyta sidabriniais (aliuminio pudros) dažais [5–8 il.].

Vidinės minbaro plokštumos dekoruotos ištapytais augaliniais motyvais: visoje trijose plokštumose pavaizduotos vazos su trimis tulpėmis. Tapybos sluoksnis labai plonas, išlikęs neblogai, bet perlakuotas patamsėjusiu laku. Vietomis lakas nutekėjęs. Nugarinėje (priesieninėje) plokštumoje pritaisyta lentynėlė raštams pasidėti. Jos atraminė detalė suskilusi, trūksta medienos fragmentų. Lentynėlė ir apvadai aplink paveikslus uždažyti sidabriniais dažais. Fonas aplink paveikslus paryškintas tamsiais dažais. Dugnas, ant kurio stovima, kaip ir laiptai, perdažyti žalios spalvos aliejiniais dažais.

Prie minbaro postamentinės dalies pristumiami trijų pakopų laiptai su turėklais dekoruoti plokščiomis, kontūriškai išpjaustytomis kolonėlėmis, po penkias kiekvienoje pusėje. Pirmoji pakopa skilusi ir truputį pasvirusi į vidų. Turėklai ne kartą klijuoti ir tvirtinti medvaržčiais. Visi laiptai ir porankiai nudažyti žalia spalva, tik ant laiptų šonų fragmentiškai išlikusi autentiška tapyba, daugelyje vietų nusitrynusi, padengta laku ir nešvarumų sluoksniu. Daug išskilusių ir įtrūkusių detalių. Laiptų būklė labai bloga.

Minbaro baldakimo stogelis remiasi į dvi kolonas ir plokščią lenktų barokinių formų silueto nugarinę atraminę sienelę [9 il.]. Vaizdinė sienelės pusė dekoruota plokščiomis kaneliūruotomis kolonėlėmis. Raityti šonai ir vidurys dekoruoti juodais kaligrafiškais rašmenimis ir ženklais. Kolonėlės, kontūras ir kitos smulkios detalės perdažytos sidabriniais dažais. Daugelyje vietų yra smulkių tapybos nutrupėjimų. Per šį tapybos sluoksnį persimato ankstesnės tapybos fragmentai. Tai labiausiai pastebima ant lenktos vyšninės spalvos detalės ir ant

šoninių kontūriškai pjaustytų elementų. Apatinėje dalyje yra užrašas su data „1686 M. Augusta 14 dnia“ [10–12 il.]. Grakščios atraminės minbaros kolo- nos tekintos, nestabilios, nudažytos sidabriniais dažais, pakraščeliai apdaužyti. Baldakimo stogelis ant kolonų ir nugarinės sienelės laikėsi netvirtai. Sienelė ir stogelis vienas su kitu sukalti vinimis. Stogelis pagamintas iš trijų horizontalių lentų, aprėmintų puošniu, drožiniais dekoruotu karnizu. Apatinė horizontalių lentų dalis dekoruota tapytais kaligrafiškais rašmenimis. Virš karnizo visose trijose pusėse (išskyrus priesieninę) pritaistos plokščios, banguotų barokinių formų silueto dekoratyvinės detalės, išpjautos iš plokščių lentų. Karnizo kam- pai akcentuoti suspausto rutulio formos tekintais burbulais su į viršų siaurėjan- čiais tekintais bokšteliais, dalies jų trūko. Visas stogelis su viršuje esančiomis detalėmis nudažytas sidabriniais dažais. Dviejų horizontalių stogelio lentų vir- šutinė pusė pažeista entomologinių kenkėjų, paviršius padengtas storu dulkių ir nešvarumų sluoksniu. Mediena suminkštėjusi.⁴⁰

Konservavimo ir restauravimo darbų tikslas buvo sutvirtinti min- baro konstrukciją, atstatyti medienos netektis, atlikti autentiškų medinių dalių dezinfekciją, pašalinti uždažymus sidabriniais (aliuminio pudros) ir žaliais aliejiniais dažais bei storą patamsėjusio lako sluoksnį, atstatyti ta- pybos sluoksnio netektis ir pradinę autorinės polichromijos būklę, atlikti retušavimą.

Atvežus minbarą į dirbtuves, pirmiausiai nusiurbti nešvarumai, nuvalytos dul- kės, atlikta vidinės minbaro dalies medienos dezinfekcija. Mediena dezinfekuota apsaugine priemone nuo vabzdžių „Hilotox Q“. Išorinėje minbaro pu- sėje odos klėjais klįjuojant popirosinį popierių sutvirtinti visi tapyti paviršiai. Vėliau minbaras, laikantis visų atsargumo priemonių, išardytas į atskiras dalis. Nuo viršutinės dalies nuimtos stogelių puošusios detalės. Nugarinėje pusėje ištraukti vinys, demontuotas baldakimo stogelis, nuimta nugarinė sienelė, iš- imtos vos besilaikančios tekintos kolonėlės. Nuo pagrindinio karkaso atskirti laiptai su turėklais. Karkaso sutvirtinimui visos išklibusios detalės išrinktos ir perklijuotos. Suskilusios ir trūkstamos detalės atstatytos naujos medienos fra- gmentais, atkurtos trūkstamos tekintos detalės. Sutvirtinta laiptų konstrukcija

ir turėklai. Į suskilusį tapybos pagrindą įstatyti ir įklijuoti mediniai intarpai. Apatinėje dalyje esančios drelės atsargiai demontuotos. Ištrauktos didelės vinys, nuimti surūdiję bei sulūžę vyriai. Jie kruopščiai nuvalyti nuo rūdžių ir konservuoti. Sulūžusios detalės sujungtos viena su kita ir prisuktos varžtu. Vyriai pritvirtinti medvaržčiais.

Atstačius mechaninį konstrukcijos tvirtumą, pašalinti vėlyviausi sidabro spalvos uždažymai aliuminio pudros dažais. Atlikus bandymus nedideliuose ploteliuose, nuspręsta sidabrinius dažus valyti latvišku dažų valikliu „RILAK“ bei acetonu. Suminkštėjusios dažų vietos pervalytos vaitspiritu. Nuvalius sidabrinius dažus, atsidenė smarkiai sunykęs autorinis dažų sluoksnis. Ypač aiškiai tai matėsi kairėje išorinėje minbaro dalyje. Nuvalius žvaigždutes ir širdelę, atsidenė geltoni dažai, o po jais – autentiški rožinės spalvos dažai.

Vidinės minbaro dalies tapyba nuo patamsėjusio lako valyta acetonu ir nedideliais vatos tamponėliais. Ištrupėjusios vietos padengtos restauraciniu gruntu. Atlenkiamą lentynėlę ir plokštumas rėminantys apvadaai nuvalyti nuo sidabrinių dažų. Vidinėje minbaro dalyje išliko autentiškos, pagaminimo metu pieštos vazų su tulpėmis kompozicijos. Ant viršaus kitų sluoksnių nebuvo, tulpės pieštos tiesiog ant medžio plokštės, tapyba palyginti gerai išlikusi, tereikėjo nuvalyti ant jos buvusį lako sluoksnį. Prasitrynusios ir gruntuotos vietos retušuotos. Tapyba padengta apsauginiu laku [13, 14 il]. Aukščiau esančioje nugarinėje atraminėje baldakimo sienelėje, prilaikančioje stogelį, trūko šešių žvaigždučių. Jos buvo išdrožtos ir nudažytos pagal autentiškos spalvos atspalvį. Žvaigždučių plote gana aiškiai matėsi autorinė tapyba. Pašalinus vėlyvesnį vyšninės spalvos uždažymo sluoksnį, atsidenė autentiškas rusvai žalsvos spalvos fonas, dekoruotas augaliniais motyvais – baltomis šakelėmis su raudonomis uogytėmis. Patamsėjęs tapybos lakas valytas vatos tamponėliais, sudrėkintais acetonu ir teptuku. Valyta nedideliais sukamais judesiais, kad acetonu sudrėkinti teptuko šereliai ir vatos plaušai pasiektų kiekvieną įdubimą, pripildytą patamsėjusio lako. Suminkštėjęs lakas tampa labai lipnus, todėl valymo tamponėliai keičiami nuolat. Labai kruopščiai, nedideliais ploteliais, pašalintas visas patamsėjęs lakas. Išorinių šoninių plokštumų tapyba tais pačiais tirpikliais ir technologija nuvalyta nuo nešvarumų ir patamsėjusio lako. Baigus lako plonimo darbus, tapyba retušuota nuriebalintais aliejiniais dažais.

13. Vidinės minbario sienelės fragmentas prieš restauravimą, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Detail of the inner wall of the minbar before conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

14. Vidinės minbario sienelės fragmentas po restauravimo, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Detail of the inner wall of the minbar after conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

15. Minbario laiptai prieš restauravimą, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Minbar steps before conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

16. Minbario laiptai po restauravimo, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Minbar steps after conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

17. Stogelio apačios plokštuma prieš restauravimą, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Decorative elements of the canopy before conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

18. Stogelio apačios plokštuma po restauravimo, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Decorative elements of the canopy after conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

Padarius dažų valymo zondelius žaliai nudažytuose porankiuose ir turėkluose, pastebėta, kad kiekviena turėklų detalė kitokio atspalvio. Dažų valymo zondai ant pakopų parodė, kad po uždažymo sluoksniu autentiškų dažų nėra, tik nedideli fragmentai. Spėtina, kad pakopos buvo nedažytos arba dažų sluoksnis nusitrynė. Nuspręsta uždažymo dažus valyti tik nuo porankių ir turėklų. Pašalinus uždažymo sluoksnį, atsidenė gana daug pirminių autentiško dažymo spalvų: kraštinės, lenktų formų turėklų kolonėlės ir porankiai buvo rudos spalvos, kitos atraminės turėklų dalys – melsvos ir žalsvos spalvų. Autorinis dažymas dekoruotas dažų pataškymais įvairiomis spalvomis. Baigus valymo darbus, netekčių vietos retušuotos nuriebalintais aliejiniais dažais. Spalvos atstatytos išlaikant autentišką dekorą visumos charakterį. Po retušo porankiai ir turėklai padengti apsauginiu lako sluoksniu. Laiptų pakopos perdažytos spalva, artima išlikusių autentiškų dažų likučių atspalviui [15, 16 il.].

Nuo minbarų kolonų pašalinus sidabrinius dažus, pasimatė autentiškos oranžinės spalvos likučiai. Pagal juos atkurtas pirminis koloritas. Tokiu pačiu būdu buvo sutvarkytos visos baldakimo karnizo juostos ir dekoratyvinės detalės. Stogelio konstrukcija sutvirtinta, nuvalyti visi nešvarumai, sutrūnijusi

19. Stogelio puošybos elementai prieš restauravimą, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Decorative elements of the canopy before conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

20. Stogelio puošybos elementai po restauravimo, Manto Matuizos nuotrauka, 2019

Decorative elements of the canopy after conservation, photo by Mantas Matuiza, 2019

21. Restauruotas minbaras Raižių mečetėje, Margaritos Janušonienės nuotrauka, 2021

Conserved minbar in the Raižiai Mosque, photo by Margarita Janušonienė, 2021

ir pažeista mediena sutvirtinta polimerinėmis medžiagomis, dezinfekuota ir konservuota vaškais. Tapyba sutvirtinta, nuvalyta nuo nešvarumų, suodžių ir patamsėjusio lako. Atstatytos ir nuvalytos dalys retušuotos nuriebalintais aliejiniais dažais [17–20 il.]. Didesni tapybos nutrupėjimai buvo gruntuoti restauraciniu gruntu. Nedideli medienos defektai gruntuoti specialiai pagamintu gruntu iš medžio dulkių ir polimerinės dervos „Paraloid B 72“. Baigus meninį restauravimą, retušuotos detalės padengtos apsauginiu damaros laku.⁴¹

Restauruojant kaligrafinių kompozicijų įrašus, itin naudingos buvo islamo meno eksperto Drozdo konsultacijos, nes kildavo daug dvejonų, kaip teisingai retušuoti ištrupėjusias teksto vietas, sujungimus tarp raidžių.

⁴¹ Ibid.

Jo duomenimis, LDK teritorijoje žinoma tik dešimt iki 1945 m. sukur-
tų minbarų, išlikusių natūroje ir ikonografijoje. Raižių mečetės minbaras,
datuojamas 1686 m., yra seniausias iš jų ir laikytinas unikaliu liaudiškojo
(provincijos) baroko stiliaus totorių paveldo reliktu. Nugarinėje po sto-
gelio esančioje minbaro sienelės centrinėje dalyje trijuose kontūriniuose
apskritimuose įkomponuotos kaligrafinės rašmenų kompozicijos, kuriose
įrašytos arabiškos pamaldumo formulės, tarp jų – datavimo įrašai arabų,
turkų, persų ir lenkų kalba (data lotyniškais rašmenimis ir skaičiai „1686“).
Sienelės šonuose, kairėje pusėje, – arabiškos maldos, invokacijos į Dievą,
Mahometą, keturis kalifus ir šahad, dešinėje pusėje – malda turkų kalba⁴².

Pašalinus vėlyviausiojo sluoksnio uždažymus žaliais, juodais ir si-
dabriniais aliuminio pudros dažais, minbaro vaizdas pasikeitė iš esmės: at-
sidengė labai subtilus ir spalvingas, visas minbaro plokštumas dengiančio
polichrominio dekoru koloritas, įrašai tapo įskaitomi. Kairiosios išorinės
minbaro sienelės, labiausiai nukentėjusios gaisro metu, dekoras su labai
smulkiais, sunkiai iššifruojamais rašmenimis konservuotas ir paliktas de-
taliau ištirti ateityje. Restauruotas minbaras į Raižių mečetę sugrąžintas
2019 m. gruodžio mėnesį ir toliau yra naudojamas pagal paskirtį [21 il.].

Apibendrinimas

Dailės paveldo išsaugojimas Lietuvoje buvo ir tebėra aktuali pro-
blema. Pirminis dailės paveldo objektų apsaugos etapas – jų įpaveldinimas
(įrašymas į Registrą) vyksta per lėtai, yra kompliktuotas, neužtikrinantis tei-
sinės dailės paveldo objektų apsaugos. Beveik du dešimtmečius trunkantis
sovietmečiu parengtų dailės paminklų sąrašų tikslinimas, atskiriant kilno-
jamąsias dailės vertybes nuo nekilnojamųjų ir patikslinant arba pirmą kar-
tą nustatant vertingąsias jų savybes, vis dar nebaigtas. Priskiriant vertybes
vienai ar kitai kategorijai, nesilaikoma vieningos metodologijos.

Mokslo institucijos, tiriančios sakralinį šalies dailės paveldą, iden-
tifikuoja pakankamai daug naujų objektų, atlieka ekspertinį jų įvertinimą,
tačiau tie duomenys nėra operatyviai panaudojami dailės paveldo objek-
tų įpaveldinimo procesui spartinti. Vykdamas tęstinės planines objektų

42 Plačiau apie minbarų dekoravimo tradicijas žiūrėti: Andrzej Drozd, „Decoration in the cul-
ture of the Polish-Lithuanian Tatars: A preliminary study“, in *The Art of the Islamic World
and the Artistic Relationships between Poland and Islamic Countries*, ed. Beata Biedrońska-
Słota, Magdalena Ginter-Frolow and Jerzy Malinowski (Krakow, 2011), 279–280.

apskaitos programas, naujų objektų registravimas Registre nelaikomas prioritetu, todėl pakankamai didelė dalis unikalių vertybių vis dar neturi pirminės teisinės apsaugos. Įrašant dailės vertybes kaip kito paveldo objekto (statinio) vertingąsias savybes, Registre nurodomas tik jų pavadinimas, o meninė ir kultūrinė vertė neapibūdinama, metrika nepateikiama. Raižių mečetės pastato apskaitos dokumentacijos rengimo atvejis parodė, kad, įrašant sakralinį objektą į Registrą, tikslinga iš karto profesionaliai įvertinti ir įpaveldinti visas jame esančias ar su juo susijusias kilnojamąsias ir nekilnojamąsias kultūros vertybes, aiškiai apibrėžiant jų vertes ir suteikiant pirminę teisinę apsaugą.

Valstybinėje apskaitoje esantiems dailės paveldo objektams taikomi paveldosaugą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimai, skiriama finansinė parama tyrimams, konservavimo bei restauravimo darbams, apsaugos techninių priemonių įrengimui. Nesant teisinio pagrindo, neįpaveldintiems objektams šie reikalavimai netaikomi. Raižių mečetės minbaras buvo profesionaliai restauruotas, tačiau tai veikiau yra išimtis iš taisyklės nei nusistovėjusi praktika. Šis atvejis parodo, kad neįpaveldintų objektų išsaugojimui kyla pagrįstų grėsmių dėl jų vertės nesupratimo, netinkamos priežiūros ir laikymo sąlygų, nereglamentuotų restauravimo darbų.

Nepatenkinama padėtis susiklostė dailės paveldo objektų tyrimų ir restauravimo darbų dokumentavimo sektoriuje. Registre registruotos dailės vertybės restauruojamos teisės aktuose nustatyta tvarka, įpareigojančia parengti ir viešinti išsamias atliktų tyrimų ir vykdytų darbų ataskaitas. Ataskaitos Registre publikuojamos itin retai, dažnu atveju viešai yra neprieinamos. Neįpaveldintų objektų tvarkymo darbams teisės aktų reikalavimai netaikomi, atliktų darbų ataskaitų rengimas neprivalomas, duomenys apie Registre neregistruotų vertybių restauravimo darbus nerenkami ir nesisteminami. Taigi didelė dalis tokių objektų, kaip straipsnyje aptartasis Raižių mečetės minbaras, neturi jokios vykdytų tvarkybos darbų dokumentacijos ir rekomendacijų tolesnei priežiūrai.

2019 m. restauratorius Mantas Matuiza restauravo unikalių totorių paveldo objektą – Raižių mečetės minbarą, kurio cheminius ir fizikinius tyrimus atliko lenkų specialistai. Raižių mečetės minbaras vietos meistrų

sukurtas 1686 m., išskirtinai gausiai dekoruotas polichrominiu dekoru, stogelis puoštas medžio raižiniais. Visą laiką buvo naudojamas pagal paskirtį, per šimtmečius nusidėvėjęs ne kartą taisytas ir atnaujintas. 2019 m. restauravimo metu sutvirtinta avarinės būklės medinė minbario konstrukcija, pašalinti vėlyvieji užtapymai, atidengtas pirminės polichromijos koloritas, atkurtos prarastos drožybės detalės. Registre neregistruotam objektui nebuvo privaloma rengti restauravimo darbų ataskaitą, restauratoriui už atliktus darbus nereikėjo atsiskaityti Restauravimo tarybai. Atvejo studijoje pateikiamas laisvos formos konservavimo ir restauravimo darbų aprašymas suteikia žinių apie atliktus darbus, naudotas medžiagas, todėl gali būti naudingas ateityje tyrinėjant ar perrestauruojant šį unikalų objektą.

Gauta — 2022 09 01

Nepublikuoti šaltiniai

- „Mečetės (u. k. 24828), Alytaus rajono sav., Punių sen., Raižių k., Vytauto g. 9, STOGO TVARKYBOS (REMONTO) DARBŲ PROJEKTAS. 2018, kovo mėn. Projekto vadovė Daina Vanagaitė-Garbanovienė“. Kultūros paveldo departamento Alytaus-Marijampolės teritorinio skyriaus archyvas, Alytus.
- Margaritos Janušonienės interviu su restauratoriumi Mantu Matuiza 2021 04 15. M. Janušonienės asmeninis archyvas, Alytus.
- Raižių mečetės tyrimų bylos, 2019. M. Janušonienės asmeninis archyvas, Alytus.

Publikuoti šaltiniai

- Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. www.atl.lt.
- International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. www.icomos.org/en/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-the-venice-charter.
- Kultūros vertybių registras. Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos. Žiūrėta 2022 m. rugsėjo 1 d. <https://kvr.kpd.lt/#/search-results/////////9070>.
- Kultūros vertybių registras. Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos. Kultūros vertybių paieškos rezultatai. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. <https://kvr.kpd.lt/#/static-search-results///Balbieri%C5%A1k/////////14>.
- Kultūros vertybių registras. Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos. Mečetė. 2022 05 31 Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos aktas Nr. KPD-RM-2330/1. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>.

Lietuvos ir Lenkijos paveldo ekspertų susitikimas. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. www.kpd.lt/news/3926/158/Lietuvos-ir-Lenkijos-paveldo-ekspertu-susitikimas/dpagrindinis.html.

Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas. Vilnius: Savastis, 1993.

Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C5DA698A4015.

Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9BC8AEE9D9F8.

Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. Vilnius: Lietuvos TSR kultūros ministerija / Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973.

Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys). Vilnius: Lietuvos TSR kultūros ministerija / Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1977.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutarties dėl bendradarbiavimo kultūros, švietimo ir mokslo srityse patvirtinimo“. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E89369CF0707.

2009 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos kultūros ministro įsakymas Nr. IV-331 „Dėl kilnojamųjų kultūros vertybių tyrimo, konservavimo ir restauravimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (suvestinė redakcija 2020 05 01). Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/fe108a408ad711e-ab005936df725feed.

2021 m. liepos 2 d. Valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimas Nr. S-2(6.2.-243) „Dėl Kultūros paveldo dokumentavimo centro“. Žiūrėta 2022 m. gegužės 16 d. www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/64afcdb0e0a911e-b9f09e7df20500045.

Literatūra

- Aleksandravičiūtė, Aleksandra. „Trys altoriai ir sakykla“. In *Lietuvos sakralinės dailės katalogas (Lietuvos sakralinė dailė)*, t. 1, kn. 5, *Alytaus dekanatas*, 88–102. Sudarė Dalia Vasi-liūnienė ir Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Savastis, 2003.
- Bairišauskaitė, Tamara. *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*. Vilnius: Mintis, 1996.
- Drozd, Andrzej. „Decoration in the culture of the Polish-Lithuanian Tatars: A preliminary study“. In *The Art of the Islamic World and the Artistic Relationships between Poland and Islamic Countries*, 271–282. Edited by Beata Biedrońska-Słota, Magdalena Ginter-Frołow and Jerzy Malinowski. Krakow, 2011.
- Jakubauskas, Adas. „Lietuvos totorių bendruomenė vakar ir šiandien“. *Lietuvos totoriai* 9–10 (109–110) (2007): 5.
- Janušonienė, Margarita. „Dailės paveldo moksliniai tyrimai ir jų reikšmė įpaveldinimo procese“. In „Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai“. Sudarė Dalia Klajumienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 77–78 (2015): 289–308.
- . „Valstybinės meno vertybių apsaugos formų raida Lietuvoje XX a.“ In „Formų difuzijos XX a. dailėje“. Sudarė Algė Andriulytė, Austėja Čepauskaitė ir Viktoras Liutkus. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 43 (2006): 265–284.
- Kričinskis, Stanislovas. *Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Lukšėnienė, Janina. „Restauravimo dokumentacija“. *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis* 3 (1999): 264–273.
- Miškinienė, Galina. „Lietuvos totorių kultūra ir jos reikšmė“. *Lietuvos totoriai* 1–3 (139–141) (2012): 26–27.
- Poligienė, Svetlana. „Kaišiadorių vyskupijos bažnyčių 2000–2005 m. inventorizacijos duomenys“. *Menotyra* 14, nr. 3 (2007): 75–91.
- . „Valstybinė bažnytinės dailės objektų apskaita Lietuvoje 1990–1994 m.“ *Kultūros paminklai* 23 (2019): 42–52.
- Ročkaitė, Eglė. „Lietuvos totorių medinių mečečių architektūra“. *Meno istorija ir kritika*, 2014 10 (2), Kultūros paveldas: medžiagiškumo ir simbolinių prasmų sąveika. http://vddb.library.lt/obj/LT-eLABa0001:J.04~2014~ISSN_1822-4555.N_10_2.PG_89-107.
- Steponaitytė, Nijolė. „Musulmoniška sala Raižiuose“. *Lietuvos totoriai* 4–6 (142–144) (2012): 3.

Summary

Urgent Issues of the Registration and Preservation of Art Heritage Objects. Conservation of the Raižiai Mosque Minbar

Margarita Janušonienė

Keywords: art heritage, art registration, restoration, Raižiai Mosque, Tatars, minbar, Mantas Matuiza.

The preservation of art heritage in Lithuania has always been and, unfortunately, remains an acute problem. The initial stage necessary for the protection of art heritage objects (their entry into the Register of Cultural Heritage) is implemented too slowly. For almost two decades, the lists of art monuments prepared during the Soviet era have been under revision: movable art objects are distinguished from unmovable ones and their valuable properties are specified. Research institutions studying the national heritage of sacred art are identifying and giving expert assessment of a relatively large number of new objects. While the planned art object registration programs continue, the inclusion of new objects in the Register is not considered a priority; therefore, a sufficiently large number of unique valuable objects of fine art still have not been given the status needed for their basic legal protection. Art heritage objects included in the state registry system are handled according to the legal requirements for heritage protection and ensured financial support for their research, conservation and restoration, as well as protective technical measures. Due to the very slow pace of the registration process, objects not included in the Register face a substantial threat to their preservation due to inadequate maintenance and storage conditions and unregulated conservation work.

The current situation in the sector of documentation of research and conservation of art heritage is unacceptable. The valuable art objects listed in the Register must be conserved in accordance with procedures established by legal acts, which stipulate the preparation and publication of detailed reports on the conducted research and works. In reality, such reports are published very rarely, and are usually not available to the public. Furthermore, these legal requirements do not apply to the restoration of objects

not yet included into Register: reporting on the performed works is not mandatory, and data on the restoration works of these valuables is not collected or systematised.

In 2019, Mantas Matuiza restored a unique object of the Tatar heritage – the minbar of the Raižiai Mosque. The wooden minbar was transferred to Raižiai from the burned Bazorai Mosque. Chemical and physical analysis of this valuable object (not listed in the Register) was conducted by Polish specialists. The minbar of the Raižiai Mosque was created by local craftsmen in 1686. It has an extraordinarily rich polychrome décor, and its roof is decorated with wood carvings. It has been used for its intended purpose throughout the centuries, and was repaired and refurbished several times due to wear and tear. During the 2019 restoration, the wooden structure of the minbar, found to be in critical condition, was reinforced, later overpaintings were removed, the colour of the original polychrome was revealed, and the lost details of the carving were restored. Since this object was not included in the Register, reporting on the conservation works was not mandatory, but the conservator, realizing the cultural and artistic value of the object and guided by his own professional ethics, carried out a detailed photo recording of the works, and also provided their description to the author of this article in the form of a structured interview.